

“לא די לעשות תעמולה לספרים טובים, צריך גם להוציא אותם”

ישראל זמורה משוחח על ספרות, ספרים וספריות.

ישראל זמורה: אני קונה לא ספרים אלא יצירות של יוצרים... של סופרים. אילו אפשר היה לשחק במילים לא הייתי אומר ספרייה אלא סופרייה.

ישראל זמורה

משום שזה אוסף של יצירות סופרים. כשדבקתי באיש אחד, כשאהבתי את גנסיין, חיפשתי כל פתק שלו, כל שיר נידח, כל מכתב, חיפשתי עד שהיה אצלי מלא גנסיין. כשדבקתי בוואלרי או ברילקה, אין דבר אחד משלהם שנדפס אי-פעם שאיננו אצלי וכל מה שנכתב עליהם. זוהי ספרייה של יוצרים, של אישים, היא מסודרת ברובה... הספרייה מסודרת לא לפי נושא הספרים אלא לפי האישים שיצרו, הסופרים שכתבו.

קריינית: ישראל זמורה גר בתל-אביב ברחוב גנסיין הנושא את שמו של המספר החביב עליו, הדירה שבה הוא גר שכורה, מעולם לא היה לו כסף לקנות דירה. תמיד היה לו כסף לקנות ספרים. שמואל הופרט ביקר בספרייתו של ישראל זמורה בעל-המסות, חבר ותיק ופעיל בחבורת 'כתובים' ו'טורים', המשורר והמו"ל של 'מחברות לספרות'.

* השיחה שלפנינו הוקלטה ב-1 בדצמבר 1976. אנו מודים להלי זמורה, נכדו של ישראל זמורה ז"ל, שאיתר בעבורנו את ההקלטה הנדירה ואפשר את הפרסום הזה.

ישראל זמורה: מכל מה שרכשתי בחיי, מכל מה שקניתי בחיי, מכל מה שעשיתי בחיי, אני חושב שהספרייה היא המבטאת ביותר את הווייתי, את כל אופיי. כל שאר הדברים באו לי במקרה, במקרה קניתי נגיד, רהיט זה או איזה מרברד... או... או... נסעתי במקרה לאיזה מקום. אפילו עד כדי כך חשבתי, אפילו הבנים זה אין... איזה... כוונה מיוחדת שלי הייתה שהבן הזה שלי ייולד, זה הכל מקרה היה, זה נולד במקרה וזה נולד במקרה. יש רק דבר אחד שהוא שייך כולו שלי, שהוא כולו כוונה שלי, דרך שלי, קו שלי, אין בספרייה הזאת, המונה לדעתי קרוב לעשרים אלף ספרים, אין ספר אחד לדעתי שבא עלי במקרה. הכל קניתי לפי כוונה. אם לא יכולתי להשיג הפכתי עולמות, פניתי לחו"ל, פניתי למו"לים, לסופרים, כדי להשיג את הספר שהיה רצוי לי. אחד גרר את השני, לא ידעתי מה לקנות מראש, אבל כשקראתי איזה סופר שסמכתי עליו והוא הזכיר איזה ספר לשבח, חיפשתי את הספר הזה. כלומר, ידיד גרר אחריו ידיד שני, וככה זה היה בלי סוף.

שמואל הופרט: איך מצליח אדם כמוך, שאיננו איש עשיר, לרכוש כל אותם ספרים?

ישראל זמורה: אינני יודע איפה לקחתי כספים. היו זמנים שהייתי... לא רק... שלא הייתי בעל-אמצעים, אלא חסרו לי אמצעים למחיית ביתי ואף על פי כן ספרים קניתי תמיד. אני יודע מקרה... שלא הייתי רוצה להתפאר בו אבל... הוא אולי אופייני, אני זוכר אותו היטב. יום אחד שכבר... בתל-אביב... אמרה לי אשתי זיכרונה לברכה שאני זקוק לנעלים, שהנעליים שאני נועל הן מרופטות כבר! ואי אפשר להמשיך ככה. עניתי לה "איפה אקח שש לירות כדי לקנות לי נעלים?" ולא קניתי כמובן. אבל באותו יום קניתי עשרים וארבע כרכים גדולים של ניטשה, זה כל כתבי ניטשה המלאים ביותר שישנם, זה מהדורה בלתי-שכיחה בכריכת עור ו... ו... זה עלה עשרים וארבע לירות. ואני קניתי את זה ושילמתי... איפה לקחתי גם היום איני זוכר... ודאי לווייתי מחברים... מידידים... בבנקים, אבל אני נשארתי עם הספרים. אגב, אני רוצה להגיד ש... להוכיח שאינני ביבליופיל, אינני שם לב כמעט לכריכות. מפני שאינני קונה את הספר... וספר שקניתי אותו באנטיקוואר והוא לא היה מכורך, נשאר אצלי בלתי-מכורך, לא רציתי להוציא כספים על הכריכות, אלא הספר ישנו אצלי די לי בזה שאני יכול

לקרוא את הספר ולשמור עליו. לא טיפלתי בכריכות אף על פי שפטור בלי כלום אי-אפשר, יש דברים שבאים לך בהיסח הדעת. קניתי איזה ספר משלים של איזופוס... וזה היה בכריכה נדירה מאוד. קניתי אותו, זה עלה הרבה כסף באותו זמן, אינני זוכר... אבל כמה לירות, ואחרי-כן התברר לי שזו איזה כריכה היסטורית, שכרכה האוניברסיטה באוקספורד ויש ייחוס שלם לכריכה הזאת... והספר הזה מעניין אותי גם משום שזה משלי איזופוס... זה ספר לוקס, מודפס בהידור רב... הוא מודפס גם עם תמונות יוצאות מן הכלל מאותו זמן... רחוק... והכריכה הזאת היא משהו חשוב לעצמה.

שמואל הופרט: אתה תיארתי הספרייה שלך כספרייה של סופרים ולא של ספרים. אולי תציג לנו כמה מן הסופרים החביבים עליך, בעצם אותה גלריה של דמויות שמלווה אותך כל השנים.

ישראל זמורה: היצירות החשובות ביותר אצלי מאז נעורי, זו שירה. תמיד רכשתי ספרי שירה, קלאסיקנים, מודרניים, חדשים שבחדשים, אם הם מצאו חן בעיני. לא הלכתי אחרי אסכולות... ולא אחרי מהוללים... אבל אלה שקראתי, ניסיתי לקרוא, ואם הם מצאו חן בעיני אספתי אותם. במובן זה מן המפורסמים ביותר שיש אצלי אוסף של סופרים נגיד... אחד ה... בצרפתית זה פרנסואה ראבלה. יש לי מיצירתו כמה וכמה מהדורות, הרבה מהדורות בצרפתית, במקור. יש לי ראבלה בגרמנית, יש לי ראבלה באנגלית, יש לי ראבלה ב... ב... בלשונות רבות. הייתי קונה משום שזה היה משלים את היצירה. לא רדפתי שיהיו לי מהדורות, אבל אם היה צייר מיוחד, אני מחשיב מאוד את האיורים, את הציורים, לספרים קלאסיים. יש לי הרבה ספרים שקניתי אותם משום האיורים של... דורה, אז זה ראבלה אחד. אחד הסופרים, המשוררים הגדולים ביותר שהייתי כרוך אחריהם כמעט חמישים שנה, זה ריינר מריה רילקה. הגיעו דברים עד כדי כך, אני גם כתבתי עליו, כנראה הראשון שכתב על רילקה בעברית, כשהייתה "המלחמה" בין האופוזיציה של 'כתובים' לבין "הממסד" של ביאליק ו'מאזוניים', כתב ג. שופמן איזה רשימה, נדמה לי בעיתון 'העולם' שיצא בלונדון, כתב רשימה נגד אנשי 'כתובים' ואותי, הוא לעג עלי וקרא לי "מה שלומו של רילקה", קרא לי בשם רילקה. עד כדי כך שהדביקו לי עצמי את

השם רילקה, ומרילקה יש לי כל כתביו, בכל המהדורות. סופר אחר היה אצלי סטפן גאורגה, גם כן משורר גרמני שאספתי את כל כתביו והוא הלא עמד בראש של קבוצה... חוג מיוחד שלו, *Blätter für die Kunst*, וגם יש לי כל מה שגאורגה כתב, כל מה שתרגמו ממנו, וכל מה שהחוג שלו... יצר וכתב, מה שהם עשו, העיתונים שלהם, החוברות שלהם, כל העניין הזה.

שמואל הופרט: מה בקשר לספרות עברית, לשירה עברית?

ישראל זמורה: ספרות עברית אני אגיד לך... כמובן ש... יש. פה אני יותר קרוב... עד שאני הגעתי לבחון את הסופרים לפי נטיותי באופן מיוחד, אז הלכתי לפי המקובל. כמובן שיש לי את כל הדברים של ביאליק, של טשרניחובסקי, אהבתי את שניהם ואני ממשיך לאהוב אותם, ואספתי כל מה שכתבו, כל מה שכתבו עליהם ו... אבל אספתי כל ספר שירה עברי שיצא, רציתי להיות אדם בקיא בשירה העברית, גם אלה שלא היו לרוחי אספתי אותם... יש אצלי אוסף של שירה עברית כמעט ללא מחסור, ללא... הכל יש אצלי. כל המשוררים והמשוררות. במיוחד נקשרתי בספרות העברית קודם לניסן גנסין שאהבתי אותו אהבה גדולה מאוד, כל דבריו אספתי והתמזל לי עד כדי כך שאחיו מ'הבימה', הוא ראה את... מסירות הנפש שלי, את אהבתי הגדולה אליו, קרא לי יום אחד ואמר לי "הנה לך כתבי-יד של גנסין, של אחי, שנשאר אצלי". ואני קיבלתי ממנו את רוב הדברים שהוא כתב, שהוא פרסם, קיבלתי אותם בכתב-ידו. יש לו כתב, אני יראה לך אחר כך, כתב-יד פניני בלתי-שכיח, והוא לא תיקן אף תיקון אחד בכתב-ידו. ויש לי הרבה הרבה דברים שלו, יש לי מכתבים אספתי... שהוא כתב לאחרים... ויש לי... דבר נדיר מאוד, ביבליוגרפי, שהיה צעיר וגר עוד בפוצ'פ אצל אביו... והיה איתו גם ברנר וביילין ועוד אחרים, אז הוא, הם הוציאו שבועון כזה שקראו לו בשם 'הקוף'.

שמואל הופרט: אתה את הספרים האלה קנית, האם קיבלת גם ספרים בירושה מאבא, אמא?

ישראל זמורה: לא, זה באמת אפשר לראות... לא עניין חינוך. אני נולדתי בכפר נידח בבסרביה, חייתי בין גויים, מוויקים, ומה שלמדתי שמה למדתי בבית, אצל אבא שהיה מביא מורים שילמדו אותי רק עברית, פה ושם למדתי גם רוסית, ברוסית השתלמתי רק לאחר זמן כשעברנו לגור בעיר אחרת. בכפר הזה לא היו ספריות, וגם בבית אבי ... ולא בבית-ספרי לא היו שום ספרים. לא הייתה כל ספרייה. היה תנ"ך כמובן, אולי היה איזה מדרש... שמשולב היה... אבא כתב את יום ההולדת של כל הבנים שלו ומשם נודע לי מתי אני נולדתי. כד' באייר תרנ"ט. לפני זה לא ידעתי מפני שלא התעניינתי בזה. אבל ספרים לא היו. אני זוכר פה ושם שקראו אבא ואמא, קראו יחד את שלום עליכם ביידיש כמובן, אבל זה הכל... אבל ספרים, הצורך הזה בספרים, בקניית ספרים, ברכישתם, בא לי מעצמי. לא ירשתי לא מהורים ולא מידידים, אני לא זוכר משהו קרוב או ידיד שלי שהיו לו... שהייתה לו ספרייה. זה בא לי מעצמי. הספרייה שלי הייתי קורא לה בשם כולל "ספרייתו של מבקר". אמנם התחלתי קודם כל בתור חובב שירה, ומבקר נעשיתי רק לאחר זמן... אבל בעיקרו של דבר, כל הספרייה הזאת היא ספרייתו של מבקר. לא רציתי לכתוב בלי לדעת את הדברים כשלעצמם. אגב, אני רוצה לספר לך שזוהי ספרייתי השנייה בחיי. כשהייתי ברוסיה כבר אז קניתי ספרים... ו... אבל כשברחתי מרוסיה בימי משטר הקומוניסטים בהתחלה, ברחתי לרומניה, או לבסרביה, לא יכולתי לקחת איתי את הספרים והם נשארו בבית הורי אשתי, החותנים שלי. ו... לאחר כך נודע לי שם היו ספרים חשובים מאוד שאני מצטער עליהם, אגב היה שם גם צרור מכתבים אלי, כשהתחלתי רק לכתוב, היו לי מכתבים מיוסף קלוזנר, מיעקב פיכמן, וכולם הלכו לאיבוד. והם... נודע לי שהם הסיקו את התנור בימי חוסר עצים... באודסה.

שמואל הופרט: מר זמורה, ובכן, עכשיו אנחנו נקום וניגש ונראה את הספרים ותפתח לנו קצת הארונות של כתבי היד שלך.

ישראל זמורה: זה... כפי שאתם רואים החדר העיקרי של הספרייה. חדר שכל ארבעת כתליו, מהרצפה... ועד התקרה... הם ספרים.

שמואל הופרט: אני הייתי אומר שגם החלונות שלך חסומים בספרים...

ישראל זמורה: נכון, גם החלונות, השארתי רק מעין אשנבים לאור יום. אבל ככה זה הכל, כל כולו זה ספרים. הספרים הם בשבע לשונות שאני שומע, מבית הספר ומבית אבא באתי עם שלוש שפות, יידיש, עברית ורוסית, שידיעתי אותן על בוריין. אחרי-כן קניתי עוד ארבע שפות בעצמי, בלי ללמוד אצל מורים, רק אנגלית למדתי עוד אצל מורה. אבל צרפתית, גרמנית, רומנית, למדתי מעצמי והשתכללתי ואני יודע אפילו לכתוב בלשונות אלו. אתה רואה, קיר שלם פה. זה הכל ספרי-ילדים. משום שעשר שנים דבקתי בספרות הילדים שאני רואה אותה חשובה מאוד. לא רק לילדים, לי עצמי. התברר ככה שבדור שלנו, זה כבר איזה חמישים שנה, מיטב הסופרים בלשונות לועזיות כותבים ספרים לילדים. אפילו אלה שכותבים גם למבוגרים. חוץ מזה יש גם סופרים ל... שכותבים רק לילדים. ומיטב הספרים... הנה פה, יש לי כל מילין. זה ש... בעל 'פו הדב'. וכל מה ש... ציירו אותו, כל הספרים שלו.

שמואל הופרט: תשלוף לנו אולי ספר אחד שחביב עליך מתוך אותם ספרים לילדים.

ישראל זמורה: אתה רואה, פה כל המדף הזה זה ספרי מילין, בעל 'פו הדב'. ויש כל מיני מהדורות, ויש גם מהדורות ברוסית, בגרמנית ובצרפתית. אבל קוריוז אחד, כל כתבי מילין יצאו בארבעה ספרים קטנטנים אלה. אתה רואה, זה מיניאטוריים וזה כמעט שעשוע, אבל מתוך אהבה אליו קניתי את הספרים האלה גם בצורה כזאת.

שמואל הופרט: כן, זו מהדורה בגדול של כמעט קופסת סיגריות ואנחנו רואים פה את פו כשהוא תלוי על בלון ואת הדבורים...

ישראל זמורה: הספר הגדול ביותר הוא ספרו של פול וואלרי שאני אוהב אותו והוא על ארכיטקטורה. דיברתי לך קודם על ראבלה. הנה מהדורה מלפני מאה חמישים שנה של ראבלה בצורה גדולה מאוד עם תרגומים... הם... עם ציורים של... גוסטב דורה. זה... נדיר מאוד, אין למצוא את זה. אתה רואה, איזה שני כרכים גדולים מאוד בכריכת עור, וזה אחד הספרים

שאני... מתפאר בהם, לא מבחינת תוכן הדברים, כמובן שראבלה... לא הייתי קונה ספר יפה כזה... ולא ראבלה... אבל זה ראבלה... וגם בכריכה נדירה ויפה מאוד וגם בציורים נדירים מאוד.

שמואל הופרט: איפה אתה רכשת את ראבלה זה?

ישראל זמורה: הייתה איזה אישה שבאה מרומניה, והיא שמעה שאני אוהב ספרים, אז היא הזמינה אותי אליה מפני שהיא הביאה ספרייה חשובה, מיוחדת במינה, מבוקרשט, והיא הציעה לי לקנות... אני בחרתי בזה וקניתי ושילמתי לה מה שהיא רצתה וככה הגעתי לספר הנדיר ביותר הזה. זה ארון מיוחד בתוך הספרייה, שיש בו רק ספרי-שירה של ימי הביניים: יהודה הלוי, משה אבן עזרא, אברהם אבן עזרא ושירת איטליה... גם כן מלפני חמש מאות שנה, ויש פה אוסף מיוחד של דקדוקים ישנים. דקדוקים, גם כן מלפני שמונה מאות שנה, תשע מאות שנה, אלף שנה. זה... ארון מיוחד בספרייה. ארון שני שאתה רואה שמה, זה רק ספרי ההשכלה. עכשיו תראה בארבע קירות אלה, אני רוצה שתראה... פה יש לי כל... ספרי ההיסטוריה של ספרות בעולם. ההיסטוריה של הספרות הצרפתית, ההיסטוריה של הספרות הרוסית, ההיסטוריה של הספרות האיטלקית, הערבית, העברית... זה פה. ואחרי-כן יש לי מדורים שלמים של ספרי שירה, של המשוררים שאני אוהב. זה מצד אחד, פה אמרתי לך, זה של ילדים... ופה יש לי מדפים אחדים של ספרים המספרים על תולדות הספר בעולם, דפוסים, אימת התחילו, ספרים של חובבי ספרים, של... אתה יודע אולי מה זה "עדכון"? עדכן זה שמכניסים לסימן בתוך ספר שאתה קורא, את השם הזה בעברית קבע שלונסקי. פעם הראשונה הדפסנו ב'כתובים' עדכנים בשביל כרמל מזרחי, וזה בפעם הראשונה היו עדכנים בישראל. לי יש אגב, זה אחד ההובי שלי, ליד הספרייה, יש לי אוסף גדול של עדכנים בכל הלשונות, אני אראה לך אחר-כך, אוסף מיוחד של עדכנים, עדכנים יפים ומעניינים. פה זה הספרייה העברית שלי, אז יש ספרי מקור, כלומר, מדרש, תלמוד, אה... תנ"ך ועל התנ"ך... וכל זה בכל הלשונות, ציורים של התנ"ך, בכל הלשונות כמעט שאני... שאני שומע.

שמואל הופרט: מר זמורה במשך כל השיחה שלנו אתה לא הזכרת את הוצאת הספרים שאתה בעצם קשור בה במשך שנים רבות, כוונתי כמובן ל'מחברות לספרות'.

ישראל זמורה: אמרתי לך קודם שלאוסף הספרים גרמה חיבתי, הוקרתי את השירה. אבל יש עוד איזה דבר. אני בינתיים הייתי איזה מבקר של ספרות. ומתוך הביקורת הגעתי גם למו"לות משום שחשבתי לא די לעשות תעמולה לספרים טובים, צריך גם להוציא אותם. משום שאין כמעט, לא היו לפני שלושים שנה, ארבעים שנה, לא היו מו"לים כאלה שהייתה להם כוונה ברורה מהם הספרים שמוכרחים להוציא, מהם הספרים שאם רוצים מוצאים, אם לא רוצים לא מוצאים. כך הגעתי להיות מו"ל. שם ההוצאה שלי 'מחברות לספרות'. השם נקבע על ידי נתן אלתרמן. אתה יודע בוודאי ש"מחברות" בעברית זה לא המחברות של התלמידים בבתי הספר.

שמואל הופרט: זה קשור במקאמה כן?

ישראל זמורה: זה בעברית, מחברת זה ספר. אחד השמות של הספרים.

שמואל הופרט: כמו תכריך בעצם...

והנה זה המדף של ספרי 'מחברות לספרות'. זה חמש מאות ספר, במשך שלושים שנה. אני יכול להגיד שרוב הספרים שאני פרסמתי לא באו בתור הצעה שאני אוציא אותם, אלא שאני בעצמי בחרתי אותם. זה ההבדל. כמו שספרים בספרייתי קניתי לפי כוונה, לפי דרך שלי, לפי חובב השירה, לפי המבקר הספרותי, ככה גם פה בחרתי לי רק ספרים שאני חשבתי שהם הכרחיים להתפתחות הספרות העברית.

שמואל הופרט: אנחנו, דרך אגב, עברנו עכשיו מן הספרייה לחדר השינה שלך, ששמה מרוכזים הספרים של הוצאת 'מחברות לספרות', האם באמת פירוש הדבר שאותם ספרים שאני רואה פה לנגד עיני, הם אותם ספרים שהם במיוחד יקרים לך?

ישראל זמורה: כן! בוודאי שהם יקרים לי. קודם כל השקעתי בהם גם מרץ, גם אהבה וגם... פה אתה מוצא מיהודה הלוי, משמואל הנגיד, מהישנים... ספרים חשובים מימי השכלה, ופה יש אלתרמן ואפילו שלונסקי שהייתי לאחר שנפרדתי ממנו, הוצאתי ספר תרגום שלו של גוגול... שכחתי את... מחזה שהוצאתי.... 'שידוכין'... 'שידוכין'... ותרגומים שאני הזמנתי לתרגם משום שאני רצייתי וכך הגעתי גם למדור שנחשב עכשיו החשוב ביותר בפיעולתי המו"לית זה ספרי ילדים. אתה רואה, שמה למעלה, זה כל הספרים לילדים שאני הוצאתי לאור. גם מקור וגם תרגום. יש ספרים שאלתרמן כתב אותם לילדים רק על פי הזמנתי. לא עלה על דעתו לכתוב... והוא גם תרגם ספרים שאני הזמנתי אותם ויש כך גם אחרים, בנימין גלאי, יעקב אורלנד... ויש אחרים. כל זה, זה קרוב לחמש מאות ספר שיצאו בהוצאת 'מחברות לספרות'.

אראה לך עוד מדור. הארון הזה זה הספרים ששיכים לי. כלומר, שאני... או שכתבתי אותם או שערכת אותם או שתרגמתי אותם. כל אלו הם הספרים שלי עצמי. פה יש כמובן 'ספרות על פרשת דורות', פה יש 'נשים בתנ"ך' שהוצאתי בתור פרס ל'דבר', יש התנ"ך כהיסטוריה, יש... רודן... ורילקה... וטולסטוי... תרגומים... ויש גם עוד ספרי מקור שלי... גם ספר שירים 'ארשת' ו'ל סונטות' וספר חמש המגילות ועוד הרבה ספרים... אני לא אפרט עכשיו את כל מה שכתבתי. זה הרבה מאוד. עכשיו אתה רואה למעלה זה מוכנים ספרים שלי שמוכנים לדפוס. יש כעשרה כרכים שמיינתי אותם לפי... שיהיה כרך על משוררים, כרך על מספרים, כרך על מסאים, כרך על פילוסופים וככה... סידרתי לי שיוציאו פעם את כתבי אם אני עצמי או שמישהו אחרי יוצא את זה.

שמואל הופרט: תרשה לי איזושהי שאלה ביקורתית. אתה הוצאת דברים בתחום של ספרות ימי הביניים, בתחום של ספרות שמוציאים אותם היום בהוצאות מדעיות. מה בין ההוצאות שלך לאותן הוצאות. אני יודע שהיו מדי פעם טענות לדרך שהוצאת ספרים.

ישראל זמורה: היו טענות אבל אני לא מתחרט על שעשיתי. קודם כל הייתי כמעט הראשון. היו כמעט דור... אולי חמישים שישים שנה לא היה ספר של ר' יהודה הלוי. ואני קמתי והוצאתי יהודה הלוי בעשרה כרכים. לא היה

לפני בכלל. חוץ מזה גם משום שלא היה לי ניסיון לא הלכתי בדרך של פירושים ו... הוצאות מדעיות. אני רציתי בכוונה בתחילה לתת את הטקסט כמו שהוא. והקורא... טועים אלו שחושבים שהקורא לא מבין, צריך ללעוס לו ולהכניס לו לפה. נותנים לו את הטקסט והוא בעצמו מבחין מה טוב ומה רע, מה כדאי ומה לא כדאי... וסמכתי... ואינני מצטער על זה. כל הספרים האלה... גם שמואל הנגיד, גם ר' יהודה הלוי גם, המדרש רבה כולם אזלו, כל המהדורות שלי.. הן לא היו מהדורות גדולות... של אלף... אלף חמש מאות... אלפיים... שלושת אלפיים... אבל כל הספרים האלו אזלו.. והם צריכים... והם עכשיו באים אחרי זה אנשים ומוצאים אותם במהדורה מדעית.. אני שמח גם כן.. אני גם כן רוכש את זה ונהנה מזה. אף על פי שאני נהניתי שעה שנתתי אותם עצמם שידברו בעד עצמם.

ישראל זמורה וידידים

הייתי מבקש שתפתח לנו את אחד הארונות שבהם שמורים כתבי היד.

שמואל הופרט: בעקבות הפעילות שלך במחברות לספרות, אתה היית ידד ורע לסופרים ומשוררים רבים. ביניהם כמובן נתן אלתרמן. אני הייתי מבקש עכשיו לעבור מחדר השנה לחדר אחר,

ישראל זמורה: אראה לך איזה דבר נדיר מאוד. הנה לך מחברת שלמה, או ספר... זה של שלונסקי, כתב יד שלם של הספר שנקרא אחרי-כן... 'שירי המפולת והפיוס'. וזה כל כתב היד. הנה כתוב... 'משירי המפולת והפיוס'... וזה כל כתב היד של שלונסקי מא' ועד ת'. להפך, יש פה שירים שהוא... לא פרסם אותם אחרי-כן בספר הזה, והם נשאר רק אצלי בתוך כתב היד... וחלק מהם כבר פרסמתי בבמות שונות... שירים לאחר מותו שהוא עצמו לא פרסם אותם... אתה רואה... הנה כל כתב היד היפה שלו.. המסודר... מא' עד ת'. ופה למעלה. אתה רואה... מספרים... זה המספרים של העמודים שבספר שנדפס.

שמואל הופרט: איך זה התגלגל לידך?

ישראל זמורה: זה הוא נתן לי מתנה כשהוא גמר ומסר את כתב היד לדפוס והדפיסו לו את הספר, אז הוא בא ונתן לי אותו במתנה. צרור של תיקים שאין עליהם, שימחתי וגאוותי אפשר להגיד – זה כל כתבי יד של גנסיין.

שמואל הופרט: כן, אני כמוכן משתוקק לראות אותם.

ישראל זמורה: הנה לך כתב יד של גנסיין, סיפור 'בבית סבא'. שגנסיין כתב בעצם ידו. אראה לך עוד דברים... הנה הסיפור 'בינתיים' שלו... בכתב היד הפניני שלו. מחברת שלמה, כל כתב היד... והוא לא תיקן אפילו מילה אחת. זו הייתה דרכו. הבט איזה אותיות מיניאטוריות כמו פנינים ממש. ללא כל תיקון וככה הוא שלח לדפוס. הנה חלק משבתאי צבי שהוא תירגם. ופה זה שוב מכתבים... הנה דבר ביבליו אגרפי נדיר ביותר, זה גיליון... חוברת אחת של העיתון 'הקוף', שבועון ספרותי כזה שאורי ניסן גנסיין היה עורך שלו והוא כתב אותו מא' עד ת' בעצם ידו. אתה רואה, יש פה איזה שיר "מחזיונות בת עמי". חתם מישהו ש.ל.מ. אבל אינני יודע מי זה. יש הרבה דברים של גנסיין עצמו... הנה כתוב פה: "אורי ניסן גנסיין צפצפה". הוא קרא לעיירה פוצ'פ בשם צפצפה. וזהו שיר שנקרא "חזיון משירי ישורון".

שמואל הופרט: רגע אחד, התאריך שפה זה תרנ"ח, 1898.

ישראל זמורה: אחרי-כן יש עוד שיר... שכתוב ניסן גנסיין להפך וביקורת ספרים גם כן, א.ג.ג. גנסיין.

שמואל הופרט: זו כמוכן ביקורת בחרוזים.

ישראל זמורה: ויש "התקווה", איזה מליצה קצרה גם כן של גנסיין. ו... עוד שיר אחד של גנסיין... אתה רואה זה גיליון של של גנסיין שקצת נתרפט מ... הזמן... אבל אני שומר עליו שלא יתקלקל יותר.

שמואל הופרט : כן, נעבור אולי לאלתרמן?

ישראל זמורה: הנה זה, שיר של אלתרמן... שהוא שר אותו במלואת כ"ה שנה לחתונתי עם רעייתי המנוחה. אקרא לך בית או שני בתים שמעניינים. כל החרוזים הם לשם אשתי. שמה היה עדה, והוא כותב:

עדה וישראל היקרים אה לכם שפע ברכות ליובל כ"ה
שתמיד השמחה במעונכם תהא

רגלינו תמיד בשמחה צעדה
אל ביתכם היקר ישראל ועדה
כי תמיד על ספו בת הצחוק עמדה
ואת לב הנכנס הידידות בו צדה
עקרת הבית לומדה גם לומדה
לכבד את הידיד בעוגה או רולדה
למען בחדר יהיו צוותא חדא
גם ספרי רילקה וגם איליאדה
וגם הכוסית שנפשנו חמדה.

תשמח נא האם בבנים שילדה
ובאיש ישראל שאותו היא סעדה
ורגלו גם בימי מצוקה לא מעדה
ועברו השנים כעבור קבלקדה
גם ברע גם בטוב כמנהג עולם עדה
אך הבית איתן כי החזיקה בו עדה
ותמכה ועמדה ועמלה ועבדה
וגידלה בנים וממנה נלמדה
כי אשרי העמל כי שמחה לו נועדה
וכשם שהברכה את הבית פקדה
כן תוסיף הברכה לפוקדו והוגדה
בימי גיל תהילתכם ישראל ועדה
ואל נא תאמרו לשבחים ניי נאדה

אתה רואה, פה החתימה של נתן אלתרמן, השיר עצמו נכתבו בידו של יעקב הורוביץ', משום שאלתרמן היה כותב בקושי והוא הביא את זה לערב שסודר היה בביתי והשתתף בו... מסקין והזו ו...

שמואל הופרט: כן, אני דרך אגב רואה פה גם ציור שצייר הורוביץ', גביע ולחיים.

ישראל זמורה: הנה אגרות שבאופן יוצא מן הכלל, איגרות אלי שנכתבו על ידי אלתרמן בעצם ידו הרועדות... בכתיבתו... הנה, "ישראל זמורה יקר", זה... ערב שבועות תש"ט, זה לפני יום הולדתי, אז הוא שלח לי את המכתב הזה... והנה עוד מכתב אחד... "זמורה יקר"... וכו'... וזה השיר האחרון של ארבע שורות שהוא שלח אלי, אני חושב איזה חודשיים לפני מותו... וזה השיר האחרון עם זר פרחים... והוא היה שולח לא זר פרחים, הוא היה שולח פרחים שצריך היה להביא אותם בעגלה. ככה היה נוהג. והוא כותב, זה... אני חושב שאלו הן השורות האחרונות בחייו:

לישראל זמורה אשר בספרותינו פועלו חרוט
ומגילת לכתו אחריה כמגילת רות
שלוחה בזה, בנקוף עיתים,
ברכת קציר חיטים.

בידידות ובתודה נתן אלתרמן, ערב שבועות, תשכ"ט.

שמואל הופרט: יש בידך גם שירים של אלתרמן שהם בנוסח השונה מן הנוסח שנדפס, אולי תראה לנו שיר כזה.

ישראל זמורה: כן.. זה... אני אראה לך, יש הגהות. הנה לך מתוך 'חגיגת קיץ'. הייתה שורה ראשונה שהוא כתב: "אך הבריאות אפילו מבטם לא מעיפים" זה היה נוסח השורה, והנה איך הוא תיקן: "אך הבריאות אצים לא עין מעיפים". הנה שיר אחד... ששורה אחת שכתב... "באש אדומה"... הוא מחק את ב"אש אדומה"... וכתב "באף וחימה".

שמואל הופרט : כן, יש פה ממש תיקון שלו, נכון?

ישראל זמורה: כן, זה בכתב ידו... תיקון... כן. ממש בכתב בידו... זה לא...
הנה בית שלם שהוא מחק אותו, מתוך...

שמואל הופרט : זה מתוך 'הסיכום'.

ישראל זמורה: כן... הנה הוא כותב... הייתה שורה... "אפשר לראות
פתאום"... הוא משאיר "אפשר לראות..." מוחק "פתאום" וכותב "אפשר
לראות פה ושם". במקום "פתאום" "פה ושם".

*שמואל הופרט : אתה יכול להצביע על איזושהי מגמה בתיקונים האלה של
אלתרמן?*

ישראל זמורה: לא, זה פשוט ניסוח... הוא היה קפדן מאוד. אגב, הוא רק
בהגהות תיקן. לאחר שהספר נדפס, ואפילו יצא בעוד מהדורות, לעולם לא
תיקן יותר שום דבר. זה היה התיקון האחרון בהגהה האחרונה ויותר לא
תיקן שום דבר. אבל בהגהה האחרונה, היה ספר הזה באמת... אה... 'נשי
וינזדור העליזות'... ש... תרגום שסידרתי אולי שלוש פעמים את הספר,
בגלל ריבוי התיקונים בסוף... בשעת העבודה.

*שמואל הופרט : מר זמורה אתה ראת ודאי את אלתרמן בעבודה שלו, אולי
אתה יכול לתאר אותו?*

ישראל זמורה: לא, הוא לא... הוא היה... מסותר לחלוטין בעבודתו... רק
על הדבר המוכן... מפני ש... קשה גם לדעת מתי הוא עבד... הוא היה כל
היום מתהלך ברחוב עם חברים וידידים ממסעדה למסעדה מבית-קפה
לבית-קפה מבית-שתייה לבית-שתייה... וזה היה נמשך עד ארבע בבוקר.
כל היום וכל הלילה כמעט... ורק אחרי ארבע כשהיה חוזר הביתה כנראה...
היה כותב. ואף פעם הוא לא הראה איך שהוא כותב... לא ראה אותו איש
בכתבו... הוא גם לא אהב לקרוא באוזני חברים, כשהיה לגמרי בלתי-שתוי
אז לא קרא. כשהיה שמת... היה בגילופין קצת... היה מזמין אותנו לביתו

וקורא לנו משיריו. אבל ככה לא ראינו אף פעם איך הוא כותב... ראיתי אותו רק... לא... גם את התיקונים לא ראיתי... הוא היה לוקח את ההגהות הביתה ומחזיר עם התיקונים כבר... אבל הוא לא נתן להביט ללבורטוריה שלו. אף פעם.

שמואל הופרט: אנחנו הגענו כאן לאלתרמן ואולי נסיים את התכנית שלנו בקריאת קטעים מתוך שירו של נתן אלתרמן "הספרים" מתוך 'שיר עשרה אחים':

...
ישמור האל את הגוילים
לחיי עד ולחיי חלד,
ישמור מטחב ומעש ומנקמת פובש,
ישמור אותם האלוהים
מאנילים ומאנלות
ומחקמת הפסיל כמו מאש.

...
כשהוא כתב את זה אז הוא אמר לי: "זמורה אני כותב עכשיו שיר בשם 'הספרים' והוא יהיה מוקדש לך" הוא כנראה גם היה תחת השפעת הספרייה שלי והוא... אבל אחרי-כן כנראה או ששכח או שהתחרט ולא הקדיש אותו לי... אבל אני אוהב מאוד את השיר הזה ורבים כשמדברים על ספרות, על ספרים, מצטטים אותו.

שמואל הופרט: תודה רבה לך מר זמורה.

ישראל זמורה: בבקשה, בבקשה. אני שמחתי גם כן על ההזדמנות הזאת.